

Notitie gebruik Schnitger-orgel Zwolle

Samenvatting

In het Schnitger-orgel is de zogenaamde Michaëlstemming gelegd. Deze stemming is afgeleid van de $\frac{1}{5}$ -komma 'Norden'-stemming en bevindt zich tussen 'Norden' en de 'Pelstergasthuis' en Bach-Kellner-stemming (ook $\frac{1}{5}$ -komma-stemmingen) in. Weinig orgels in Nederland staan in een vergelijkbare stemming en zeker niet een zo groot instrument als het Schnitger-orgel, en dat ook nog eens in een magnifieke akoestiek. Zwolle heeft met het gerestaureerde Schnitger-orgel een unieke klankbeleving te bieden en beschikt straks met onder meer het Duits-romantische instrument in de Peperbus (1896) en het Frans-romantische orgel van de Dominicanenkerk (1912) over een aantrekkelijk breed orgelpalet. De keuze voor deze stemming is genomen op grond van het restauratieplan voor het orgel (2016) en de daarvoor verleende vergunning. De stemming bevoordeelt bepaalde toonsoorten zoals in 1721 ook het geval was. Enkele toonsoorten klinken daardoor in verschillende mate minder goed. Soms is het nodig dat de organist een stuk transposeert (overzet) naar een toonsoort die beter klinkt. Dat is in de Michaëlstemming wat minder vaak nodig dan in de 'Norden'-stemming. Meer dan 90% van de muziek van J.S. Bach klinkt goed en door te transponeren vrijwel alles. Transponeren was voor de huidige restauratie in ieder geval voor samenspel nodig vanwege de ongebruikelijke toonhoogte waarin het orgel stond. Onder de handen van een vaardige speler is het Schnitger-orgel in de Michaëlstemming voor een groot deel van de orgelliteratuur en samenspel met solisten en ensembles geschikt, en ook voor de begeleiding van koren en kerkzang. Het spreekt voor zich dat nieuwe composities voor het orgel in de Michaëlstemming, in welke stijl dan ook, goed zullen klinken.

Michaëlstemming

Kenmerkend voor de Michaëlstemming zijn de bijna zuivere grote tertsen f-a, c-e, g-h en d-fis. De tertsen es-g en e-gis zijn ongeveer zo groot als in de evenredig zwevende stemming, as-c en h-dis zijn groter dan dat. De tertsen des-f en fis-ais zijn zo groot, dat ze voor het gemiddeld gevormde oor alleen korte tijd te verdragen zijn. In de praktijk betekent dat van de twaalf traditionele grote tertsakkoorden er acht (zeer) goed klinken, twee wat gewenning vergen en dat de grote tertsakkoorden Cis/Des en Fis/Ges het best in doorgangssituaties fungeren. Daarbij moet worden aangetekend dat de beleving van een afwijkend karakter mede bepaald wordt door de ligging van het akkoord. Een wijde ligging of een ligging met de terts van het akkoord in de bas verzachten een ongebruikelijk grote terts, en toevoeging van bijvoorbeeld een septiem aan het akkoord maskeert die bijna volledig. Daarboven verbetert de uitmuntende akoestiek van de Grote Kerk zowel de tertsen die (zeer) goed zijn, als de tertsen die gewenning vragen.

Stijlen

Muziek waarin de grote tertsakkoorden C, G, D, A, E, H, F, Bes, Es en As belangrijk zijn, klinkt in de Michaëlstemming in de Grote Kerk goed tot zeer goed. De zeer goede akkoorden klinken zelfs veel beter dan in de evenredig zwevende temperatuur, wat de klankbeleving van het Schnitger-orgel

uniek maakt. Er is bewust voor gekozen om de akkoorden met veel kruisen beter te maken dan die met veel mollen. Muziek waarin de grote tertsakkoorden Des en Fis een cruciale rol vervullen bepaalt de prijs voor de gewonnen schoonheid. De subjectieve scheidslijn tussen wat goed of niet goed klinkt valt niet in de eerste plaats samen met scheidslijnen tussen muziekstijlen.

Globaal gezien groeide in de loop van de achttiende eeuw het aantal muziekstukken met veel voor-tekens aan de sleutel. De muziek van J.S. Bach is een voorbeeld van die ontwikkeling. Toch klinkt zeker 90% van de orgelwerken van Bach goed in de Michaëlstemming. Het staat een organist vrij om de stukken die hij/zij niet goed vindt klinken te transponeren, waardoor vrijwel alles van Bach uitvoerbaar wordt. De moeite die dat kost is te vergelijken met het aanpassen van muziek op een te beperkte klavieromvang of een het ontbreken van voorgeschreven registraties (denk aan stukken van Max Reger op een orgel waarvan de manualen tot c^3 lopen, een pedaalomvang tot d^1 of Franse romantiek op een klassiek Hollands orgel). De alom beschikbare digitale bladmuziekbronnen en notatieprogramma's maken het vervaardigen van een getransponeerde partituur relatief eenvoudig.

Ook veel stukken uit de negentiende eeuw zijn goed uitvoerbaar in de Michaëlstemming omdat daarin de grote tertsakkoorden Des en Fis geen rol (van betekenis) hebben. Los van de stemming lag uitvoering van latere negentiende-eeuwse muziek ook voor de huidige restauratie minder voor de hand vanwege de klavieromvang van het Zwolse orgel en stilistische discrepantie tussen de barokke klank en de gevraagde registraties. Muziek van de twintigste eeuw gaat veelal beter dan late negentiende-eeuwse muziek. Ook dat was voor de huidige restauratie al het geval. En ook voor deze muziek geldt dat ze goed uitvoerbaar is, mits de genoemde grote tertsakkoorden geen cruciale rol spelen. Heel grof samengevat: heel veel muziek tot 1850 is uitvoerbaar in de Michaëlstemming en veel muziek van daarna ook; alles bij elkaar een repertoire waarmee een breed publiek bediend kan worden.

Samenspel

Voor de huidige restauratie klonk het Schnitger-orgel een hele toon hoger dan de standaardtoonhoogte. Bij samenspel moesten het orgel en/of de samenspelende instrumenten een getransponeerde partij uitvoeren. De toonhoogte van het orgel is nu een halve toon hoger dan normaal, de noodzaak tot transponeren van een of meerdere partijen is er nog steeds. Ook de beperkte plaatsruimte boven bij de organist en de grote afstand tussen organist en beneden de kerk opgestelde musici zijn onveranderd en vragen nog steeds inzet van een audio- en/of videoverbinding. Samenspel met het orgel was en is niet makkelijk, maar zeker niet onmogelijk. Wel is het zo dat door de combinatie van de halvetoons transpositie en de Michaëlstemming vaker dan voorheen de orgelpartij én de andere partij(en) getransponeerd moet(en) worden. Voor begeleiding van zang is de verlaging van de stemtoon van het orgel gunstig en een eventueel noodzakelijke transpositie verder omlaag zal door veel zangers als prettig worden ervaren. De herstelde toonhoogte van het orgel en de gekozen stemming zijn samen heel geschikt voor samenspel met ensembles die op een a van 415 hertz musiceren.

Muziek in de liturgie

Vrijwel alle liederen en andersoortige liturgische muziek uit het Liedboek 2013 die voor orgelbegeleiding geschikt is, kan worden uitgevoerd in de Michaëlstemming. De organist zal vanwege de toonhoogte van het orgel melodieën met een grote omvang lager transponeren; transponeren is ook de oplossing voor toonsoorten die minder goed klinken. Wat betreft de stemming van het orgel is er geen verschil tussen orgelliteratuur en liturgische muziek.